

Радянська національна політика // Політичні читання. – 1995. – № 1; Образование СССР. Сборник документов. 1917-1924 гг. – М., 1949; История советской конституции (в документах): 1917-1956. – М., 1957; Національні процеси в Україні: історія і сучасність: Документи і матеріали: Довідник у 2-х ч. Ч. II / Упоряд.: Кресіна І.О., Панібудьласка В.Ф.; За ред. Панібудьласки В.Ф. – К., 1997; 2. Колісник В. Національний суверенітет та право націй на самовизначення // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1. – С.34; 3. Абашидзе А.Х. Защита прав меньшинств по международному и внутрегосударственному праву. – М., 1996. – С.184; 4. Авторханов А. Империя Кремля. – Минск-Москва, 1991. – С.5; 5. Гилилов С. В.И. Ленин – организатор советского многонационального государства. – М., 1960. – С.5; 6. Развитие национальных отношений в СССР: для самостоятельно изучающих марксистско-ленинскую теорию и политику КПСС. – М., 1986. – С.9; 7. Гилилов С. Вказана праця. – С.11; 8. В.І.Ленін. Повне зібрання творів. – Т.32. – С.41; 9. Там само. – С.161; 10. Гилилов С. Вказана праця. – Т.48. – С. 10; 11. Мицик Ю., Бажан О.. Історія України. Ч.ІІІ: 3 1914 р. до наших днів. – К., 2003. – С.17; 12. О власти // Рабочий. – 1917. – №10. – С.1; 13. История советской конституции (в документах): 1917-1956. – М., 1957. – С.44-45; 14. Там само. – С.57-58; 15. Там само. – С.66-67; 16. Сторінки історії України: ХХ століття. – К., 1992. – С.11; 17. КП(б)У в резолюциях ее съездов и конференций – Х., 1927. – С.1-2. 18. Там само – С.89-92; 19. Там само. – С.73-74. 20. Десятый съезд РКП (б): Стеног. Отчет. – М., 1963. – С.202-203; 21. «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. К., 2003. – С.29-30. 22. Там само. – С.31; 23. Там само. – С.31; 24. История советской конституции (в документах): 1917-1956. – М., 1957. – С.105; 25. Там само. – С.201-202; 26. Там само. – С.206-207; 27. Там само. – С.215-216.

Т.С. Цьомра

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКИХ ЛІКАРІВ УКРАЇНИ В ДОБУ НЕПУ

Здоров'я нації значною мірою залежить від стану її медичного обслуговування. Історія лікарської справи в Україні лише нещодавно стала предметом спеціальних досліджень й наукових конференцій науковців¹. Утім, майже всі вони витримані в рідчій узагальнюючій характеристиці, мають широкі хронологічні межі, здебільшого висвітлюють медицину міста тощо. Малодослідженими в такому разі залишаються проблеми, присвячені окремим аспектам історії лікарської справи села на різних етапах, й серед них – проблема діяльності сільських лікарів в Українській СРСР за доби НЕПу.

Отже, метою статті є спроба з'ясувати стан лікарського обслуговування українського села в період 1921-1928 рр., а завданням – виокремлення основних напрямів та особливостей діяльності сільських лікарів.

Радянські дослідники вважали, що всього на початок НЕПу в Україні працювало 7,6 тис. лікарів і 13 тис. осіб середнього медичного персоналу². На початку 1990-х рр. дослідники запропонували щодо цього періоду дещо інші цифри: 7648 лікарів і 24 тис. осіб середнього медичного персоналу³. На наш погляд, вище зазначені розбіжності не є істотними для українського села початку 1920-х рр., адже можна з впевненістю стверджувати, що в ньому лікарська верства становила невелику частину від зазначених вище показників і була представлена дуже поодинокі (це фіксують архівні джерела і преса тих часів). За таких умов ефективною робота сільських лікарів могла бути лише в режимі активної (насамперед матеріально-технічної) підтримки їх з боку місцевих органів влади. Й абсолютно закономірним видається те, що однією з комісій, які засновувалися під час створення сільрад, була санітарна (лікарська).

Дуже багато залежало від рівня освіти, кваліфікації й досвіду лікарів, які все ж таки йшли працювати в аграрний сектор. Існує багато свідчень, що в добу НЕПу ситуація в цій площині була незадовільною. Акушеркам, особливо молодим, не вистачало елементарного досвіду. Скажімо, на Поліссі етнографи записали таке свідчення: «Нічого вона (акушерка) не зна і така молоденька – одной жунке прірезала так пупчіка, що аж кров полілась..., нещастненьке посінсло, то се позвалі бабу [сільську повитуху], то баба докончіла [справу]...»⁴.

Поза всякими сумнівами, в радянські часи медичні працівники багато зробили для розвитку закладів охорони материнства й дитинства у сільській місцевості. Так, ініціатором будівництва колгоспних пологових будинків був відомий лікар – професор Г.Ф. Писемський. Однак перший в Україні сільський пологовий будинок з'явився вже після згортання НЕПу. Його організувала у с. Сербо-Слобідка на Житомирщині сільська акушерка М.М. Кулик (на 1937 р. у селах УРСР було вже понад 2 тис. таких закладів)⁵. Також варто підкреслити, що селянство не особливо довіряло цим установам, користуючись переважно послугами «народних акушерок», тобто баб-повитух. Лише з часом (де швидше – на кінець 1940-х років, де повільніше – до середини 1950-х) «кушорки», як називали в селах випускниць відповідних медичних закладів, таки перебрали на себе функції єдиної в селі родопомічниці⁶.

Як уже зазначалося, великих зусиль потребувала лікарсько-фельдшерська допомога в організаційному плані. Саме у зв'язку з цим лікар Г. Влайков зазначав, що «впорядкувально-санітарна комісія при Сільраді має багато завдань». Серед основних завдань лікарського персоналу він назвав догляд за шляхами, мостами, ставами, криницями, громадськими установами, вулицями, площами, дворами, консультації при забудові помешкання, профілактику захоронень померлих тварин тощо. «Найбільше наше лихо, – писав Г. Влайков, – це так звані спеціальні хвороби: туберкульоз, сифіліс, алкоголізм (пияцтво), аборти (викидні) – тут комісії теж роботи чимало. Вона повинна стежити також за умовами роботи наймитів та інших робітників, щоб охороняти їхню працю й здоров'я. Як-же його це все зробити? Для цього комісія повинна притягти до роботи всіх діяльних, свідомих людей у селі. Увесь медперсонал, учителів, агрономів, представників партійних, професійних організацій, жіноцтво та молодь, комітети обопільної допомоги, комнезами та всі взагалі сільські установи. Треба, щоб керував цими роботами районний санітарний лікар, або участковий лікар». Г. Влайков підкреслював, що «амбулаторії та лікарні на селах повинні не тільки ліками допомагати селянству, а ще й розумною порадою та санітарною освітою»⁷.

У 1925 р., оповідаючи про лікарську справу, завідділом охорони здоров'я Київщини відзначив, що він «звертає зараз найголовнішу увагу на те, щоб збільшити працю по охороні здоров'я на селі»⁸. Він також зазначив, що для підвищення кваліфікації ряд сільських лікарів підпорядкованого йому регіону відряджається до науково-методичних закладів, організовано забезпечення лікарів літературою. Кореспондент, який брав інтерв'ю у головного охоронця здоров'я Київщини, повідомив, що «значну роллю відіграє утворення на селі єдиної аптеки. На селі є зараз аптеки, що належать до різних установ. Тепер усі ці аптеки об'єднуються в єдину аптеку, і вона буде видавати селянству ліки за рецептами лікарів неоплатно»⁹. У такий спосіб значно поліпшувалася фінансова сторона роботи лікарських установ у селах. Однак у різних регіонах було по-різному.

Стосовно професійної характеристики лікарів варто зазначити, що серед медичної сільської інтелігенції тих часів велику силу мали ще традиції земської медицини. Вона меншою мірою піддавалася політизації й ідеологізації і більше надавала реальну допомогу. Проте це не означало, що лікарів обійдуть увагою політосвітні заходи більшовиків. І цілком очевидно, що внаслідок дії цих заходів Голова Українського бюро профспілки «Медсанпраця» в розмові з працівниками редакції газети «Комуніст» заявив, що в 1924 р. відбувся рішучий світоглядний перелом серед медичних працівників у бік радянської влади. Він, зокрема, підкреслив, що лікарі часто є культурною змичкою між містом і селом, а вся санітарна освіта серед селянства ведеться виключно медперсоналом. При цьому ніби було зафіксовано високий відсоток лікарів, які бажали вступити до лав компартії¹⁰.

Незважаючи на окреслені вище тенденції (поступове зростання на селі чисельності лікарських кадрів, здобуття ними довіри у селян та місцевих владних структур), є підстави стверджувати, що у 1920-х рр. ситуація з медичним обслуговуванням селянства України була незадовільною. Найпершим і найбільшим недоліком у сфері охорони здоров'я країни з переважанням сільського населення була концентрація лікарів у містах. Характерно, що це становище залишилося практично незмінним аж до кінця 1930-х рр. У багатьох аграрних районах із населенням кілька десятків тисяч осіб зовсім не було хірургів, гінекологів. Хворих доводилося возити за десятки кілометрів у районні й обласні центри. Серед госпіталізованих у міських лікарнях і тих, хто звертався до них за амбулаторно-поліклінічною допомогою, значну частину становили саме українські селяни¹¹.

Отже, здоров'я української нації в добу НЕПу значною мірою залежало від сільських лікарів, яких на той час було надто мало. Влада, яка лише задекларувала збільшення медперсоналу для сіл України, насправді проводила зовсім іншу політику. Випускників українських вищих навчальних закладів медичного профілю надсилали на роботу до міст, в інші республіки, і дуже рідко – в сільську місцевість. Не затримувалися на селі й самі випускники.

Окремо слід зазначити, що медична освіта в УСРР була надто русифікована, – а це створювало певні перешкоди у стосунках між лікарями і сільською людністю (особливо, якщо взяти до уваги той факт, що багатьох медичних термінів селянство не розуміло навіть рідною мовою). До того ж, в добу НЕПу вкрай нестабільним було матеріально-технічне забезпечення медперсоналу сіл України. Це впливало на професійні та моральні якості сільського лікаря, змушувало його шукати альтернативні джерела заробітку, відволікало від основної роботи за фахом.

Вищесказане свідчить про те, що радянська влада по суті ігнорувала проблеми лікарської допомоги селянству. Більшовики вважали, що основною функцією будь-якого інтелігента на селі є не професійне обслуговування населення, а скоріше робота з нав'язування хліборобам комуністичних цінностей. Такою функцією наділялася вся сільська інтелігенція, і лікарі не були винятком. Це

яскраво проявлялося в лікнепівській та політосвітній роботі, якою, окрім всього іншого, змушений був проводити сільський лікар. Зазвичай її мали проводити спеціально вишколені агітатори. Оскільки агітаторів цих хронічно не вистачало впродовж всієї доби НЕПу, на заміну їм у хати-читальні та сільбуди надсилали читати лекції сільських вчителів, агрономів або лікарів. Останні, як свідчать радянські джерела¹², були ненадійною «культурною силою» і досить часто відбували свою повинність без потрібної комуністам наполегливості або виключно в контексті своєї кваліфікації (наприклад, читали лекції з профілактики захворювань, санітарної дисципліни тощо, й мало зустрічалося таких, які б виголошували доповіді, «по-марксистськи витримані»). Очевидно, лікарі віддали перевагу клятві Гіппократа, а не ідеологічній роботі. Втім, потреба в лояльному ставленні радянських органів влади змушувала лікарів усе частіше вдаватися до комуністичної пропаганди. Імовірно, внаслідок дії саме цієї «системи лояльності» II Всеукраїнський з'їзд медичних працівників (березень 1928 р.) від імені 14 тис. лікарів республіки запевняв компартію, що «лікарі України, являючись одним з загонів інтелігентної праці, візьмуть активну участь у соціалістичному будівництві, в усіх його галузях, і докладуть максимум енергії в своїй подальшій роботі як в загальнополітичній, так і в справі охорони здоров'я трудящих»¹³.

У підсумку, варто зазначити, що сільські лікарі в добу НЕПу мали два основні напрями діяльності: фаховий і політичний. Оскільки представники радянської влади наполягали на реалізації завдань насамперед другого напрямку, це, у сумі з комплексом інших причин, зокрема, матеріально-побутового характеру, перешкоджало ефективній лікарській допомозі селянству.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ткачова Л. Інтелігенція радянської України в період побудови основ соціалізму. – К., 1985; Верхратський С., Заблудовський П. Історія медицини. – К., 1991; Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – В 3-х кн. – Кн. 3. – К., 1994; Історія української медицини: Матеріали конференції. – К., 1995 та ін; 2. Ткачова Л. Вказана праця. – С. 12; 3. Нариси історії української інтелігенції... – С. 9; 4. Боряк О. Стан народного акушерства в ХІХ ст. // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 59; 5. Нариси історії української інтелігенції... – С. 13; 6. Боряк О. Вказана праця. – С. 58; 7. Влайков Г. Про лікарсько-санітарну роботу на селі та про діяльність комісій впорядкування й санітарії // Сільрада. – 1925. – № 2. – С. 12; 8. Охорона здоров'я на селі // Сільрада. – 1925. – № 5. – С. 31; 9. Там само; 10. Шевчук Г. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках. – К., 1963. – С. 227; 11. Нариси історії української інтелігенції... – С. 15-16; 12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 539. – Оп. 3. – Спр. 1393. – Арк. 40, 50; Там само. – Спр. 1400. – Арк. 68, 106; Там само. – Спр. 1440. – Арк. 18, 27, 56; 13. Ткачова Л. Вказана праця. – С. 37-38.

К.В. Мануїлова

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА УКРАЇНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УСРР У 20-Х– НА ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ.

Запроваджена в 1923 р. на ХІІ з'їзді РКП(б) політика «коренізації», попри значні преференції національним меншинам, в УСРР здійснювалася переважно у формі українізації. Хоча українізація мала на меті дерусифікувати зросійщених українців, вона не могла не зачепити інтереси певних прошарків національних меншин, і перпередовсім – інтелігенцію.

Українська інтелігенція була рушійною силою українізації, однак ставлення інтелігенції національних меншин до цих процесів було неоднозначним.

Дослідженню інтелігенції у 20 – 30-х рр. присвячені праці Г. Касьянова, В. Даниленка, Т. Комаренко, М. Шипович.¹ Частково ця проблема вивчалась дослідниками історії національних меншин². Однак деякі аспекти висвітлені недостатньо, зокрема, ставлення неукраїнської інтелігенції до українізації й зумовлені ним зміни вектору її лояльності з російської на українську.

Про важливість даної проблеми свідчить той факт, що вона постійно перебувала в полі зору партійно-радянського керівництва УСРР. Саме з метою «з'ясувати загальне питання про становище національних меншин у зв'язку з українізацією, питання про те, як відбувається українізація і де що кого тисне» була скликана Перша Всеукраїнська Нарада по роботі серед національних меншин 8-11 січня 1927 р.³

Відомо, що в роки революції, незважаючи на толерантну національну політику української влади, інтелігенція національних меншин, передусім російської та єврейської, саботувала українізацію освітньої сфери й суспільно-політичного життя загалом. Ситуація майже не змінилася й у 20-ті роки.